

5મી ડિસેમ્બરનો કાર્યક્રમ અભૂતપૂર્વ રહ્યો. અંગત રીતે મને એટલો બધો આનંદ આવ્યો કે મારા પ્રતિભાવો, અનુભૂતિઓના પ્રતિભાવો લખ્યા વગર રહી ન શકાયું. આપની સંમતિ સાથે મારા બ્લોગ પર મૂકવા છે. કવિયુગલનો ફોટો પણ મૂકવો છે, તેથી આપ સૌની સંમતિ માટે આ લખી રહી છું. જણાવશો.

સૌ કુશળ હશો.

દેવિકા ધ્રુવનાં સ્નેહસ્મરણ સાથે વંદન

એક યાદગાર સવાર ... કવિતાની કેફિયતનો કાર્યક્રમ ..

• દેવિકા રાહુલ ધ્રુવ

પમી ડિસેમ્બરને શનિવારના રોજ યુનાઇટેડ કિંગડમસ્થિત 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી' દ્વારા આયોજિત કવિ રાજેન્દ્ર શુક્લ-નયના જાનીનો કાવ્યપાઠ અને કેફિયતનો અનોખો કાર્યક્રમ મન ભરીને માણ્યો. કોઈ પ્રસન્નતાના અગાધ સાગર કિનારે સમાધિસ્થ થઈને શાંત બની બહાર આવ્યા હોઈએ તેવી જબરદસ્ત અનુભૂતિ થઈ.

સંચાલન કર્તા મહેન્દ્રસિંહ પરમારે કહ્યું તેમ જેઓ સ્વયં સંચરણ કરે અને પ્રદીપ્ત કરે એવી જેમની ઉર્જા છે તે નયનાબહેન જાનીએ 'ગુજરાતી ભાષા'ની કવિતાથી માંડીને માની મીઠી બોલી ગુર્જરીની કવિતા શબ્દે શબ્દે ભાવ જગવતી વહેતી કરી. શસ્ય શ્યામલા માટીની સોડમ તેમના અક્ષરે અક્ષરના ઉચ્ચારણમાંથી મહેંકતી હતી. તે પછી તેમની પ્રથમતમ ગઝલની પૂર્વભૂમિકા અને સર્જન-પ્રક્રિયાની વાતો સંભારતાં સંભારતાં 'પ્રતીક્ષા' ગઝલ સંભળાવી: "મારગ અને મુકામ પ્રતીક્ષા જ છે હવે. પ્રત્યેક પળની પ્રતીક્ષા જ છે હવે." અને બીજી પણ એક મઝાની ગઝલ કે 'દૃશ્યો બધાં પ્રવાહી'- કોની છે વાહવાહી, કોની શહેનશાહી? ક્યાંથી ઊતરતા શબ્દો, નીરખ્યા કરે છે સ્યાહી! પણ એક અનોખા પ્રશ્નાર્થસૂચક અંદાઝમાં રજૂ કરી.

તે પછી પોતાની બ્રહ્મવાદિની સખીઓ અરુંધતી, મૈત્રેયી, ગાગૌ વગેરેની કલ્પના કરી એક ખૂબ ઊંચા mystic experienceની પ્રતીતિની, ઊગતા અને આથમતા સૂર્યના રહસ્યમય અનુભવની અછાંદસ કવિતા તો વળી 'આ ઊંચી માટીના ઘડૂલિયાને તમે કોરો નહિ' કહી પરમ આધાશક્તિને

વિનવતો ગરબો પણ ગાઈને સંભળાવ્યો. છેલ્લે તેમણે નરસિંહ મહેતાના ઝુલણા છંદમાં સૌને પરિતૃપ્ત કરતી રચના 'આ અણુમાં અણુ થઈ સમાઈ જવું' પણ શાંત, સ્વસ્થ, પ્રસન્ન મુખલાવો સાથે રજૂ કરી. આમ, નયનાબહેનની એક પછી એક આવતી જતી કવિતાઓ વાતાવરણમાં દીવા જેવું અજવાળું અજવાળું કરાવતી રહી.

તે પછી ઋષિકવિ રાજેન્દ્રભાઈ શુક્લ થકી ભારતીય પરંપરાના તેજસ્વી સ્કુલિંગોની ઝાંખી કરાવતી એક પછી એક કવિતાઓનો રસથાળ ભરાતો ગયો.

કવિતા આંદોલનો રચે છે, વાતાવરણ સર્જે છે. કવિતા પામવાનો પદારથ છે. એનું લાવણ્ય છંદમાં છે, પઠનમાં છે એવી પ્રસ્તાવના સાથે પોતાના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહના પરિપાક રૂપે રચાયેલી એક સઘન કવિતા 'અવાજ' અદ્ભુત જાદૂઈ, મોહક અંદાઝમાં રજૂ કરી. વસંતતિલકા છંદમાં રચાયતી પ્રક્રિયા અને પ્રથમ અક્ષરના લઘુનાદની વાત સાથે 'અવાજનું નગર ચણતો રહ્યો' સાંભળવાનો અનુપમ રસ માણ્યો. તે પછી તો અવાજના શબ્દને અતિક્રમીને આવતું મૌન, પરિપ્રશ્નોની ગઝલ "શ્વાસ જ્યાં જઈને ઉચ્છવાસને મળે છે, સળ જેવું એ નથી તો ઝળહળ પડાવ શું છે? કીડી સમી ક્ષણોની આ આવજાવ શું છે? સંભળાવી.

વેદથી માંડીને ચાલ્યા આવતા કવિ-જનોના પ્રવાહનો ઉલ્લેખ કરીને તે વિષે કેટલીક કવિતાઓ વહાવી. કબીરના પદના અનુસંધાનમાંથી આવતી ગઝલમાં મનુષ્યના કુતૂહલને શબ્દસ્થ કર્યું. 'एकाकी न रमते आत्मा એટલે 'ઈચ્છાની આપમેળે એણે દડી ઉછાળી' કહી ત્યારબાદ બિંદુથી ઊભી થતી સૃષ્ટિની વાત દ્વારા સ્વયંના સર્જાવાની ખૂબ ગહન કવિતા 'કૂંપળ થઈને કોળ્યો' પ્રસ્તૂત કરી. તે પછી નગરકવિતાની અછાંદસ અપેક્ષા સામે પોતે કેવી રીતે ગઝલ લખી તેની રસપ્રદ વાત કરીને 'નગરની સરાહીનો મુકામ' સંભળાવી. "ઘોર ઘોંઘાટે સમય ગાતો મળ્યો. મૌનમાં હું મુજને મલકાતો મળ્યો."

પ્રકૃતિ અને પુરુષના સંબંધ વિશેની ગઝલ રજૂ કરતા પહેલાં એક મઝાની વાત એ કહી કે, માયાના સ્વીકાર સાથે એનાથી પર થવું એ કવિનું કર્મ છે. કેવી મનનીય વાત! "હું વરસું છું, તું વરસે છે, વયમાં આખું નલ વરસે છે. અમથું અમથું પૂર ન આવે, નક્કી કો'ક છાનું વરસે છે." બીજી એક ધૂળેટીના રંગની ગઝલ ક્યારે અને કેવા સંજોગોમાં લખી તે પ્રસંગની યાદ સાથે દ્વૈતથી અદ્વૈતમાં શમતી ગઝલના શબ્દેશબ્દ અધ્યાત્મિક ભાવથી રંગતા હતા. "કેસર ઘૂંટ્યા અજવાસથી રંગુ તને, મહેંકતા મધુમાસથી રંગુ તને. કોણ રંગે, કોણ રંગાતું રહે? આ રંગે રચાતા રાસથી રંગુ તને ... આહાહાહા ... પંચેન્દ્રિયોને

જાણે પરિતૃપ્તિનો આનંદ મળતો જતો હતો. ત્યાં તો એક 'ગોઠડી'ની ગઝલ ઊતરી આવી. કવિવરે કહ્યું કે, ગઝલની પરિભાષા ગૂઝતેગુ હોય છે પણ તેમાં આમ તો એકોક્તિ હોય છે. પણ આ 'ગોઠડી'માં તેમણે સંવાદ રચ્યો છે. કેવો મઝાનો છે એ!

એ કશું ગણગણે ને કહે; ગા હવે.

હું કશું ચે કહું તો કહે; જા, હવે.

રેશમી રમતની આ શેષ રસાકસી

જા, તને કોણ કીધા કરે; ના હવે!

ઋષિકવિના અંદાઝમાં આ 'ગોઠડી'નો સંવાદ સાંભળતા તો જાણે કાન ઘન્ય ઘન્ય ..

આગળ વધતા સંતોના સાહચર્યની અસર જેવી કવિતાઓ કે જેમાં નરસિંહના 'હજો હાથ કિરતાલ', મીરાંની રાજસ્થાની બોલી, તુલસીદાસ, નાનક અરે મુસલસલ જેવા મનસૂરીની છાયા જેવી કંઈ કેટલી અદ્ભુત પંક્તિઓ સાંભળી. કઈ લખું ને કઈ છોડું? એ જ સવાલ જાગે ત્યાં તો તરત જ

"વાણી ક્યાંકથી આવે, ક્યાંક જઈ સમાશે રે.

ચાખડીના ચિન્હોમાં ક્ષણ ગહન ગૂંથાશે રે"માં 'રે'ના લહેકામાં પાનબાઈના ગીતના 'રે'ને સ્મર્યા. તો વળી એની સુંદર છણાવટ કરતા કહ્યું કે આ રે, અરેરેના દુઃખદ ઉદ્દગારવાળો રે નથી. પણ અવિનાલાવી ગતિ તરફ લઈ જતો પરમ આનંદદાયી રે છે.

"પિંડ પૂરો જે ઘડીએ શબ્દનો પમાશે રે.

એક એવું ઉછળશે, શિર નમી જવાશે રે.

મહેંકના શ્વાસનો તરાપો આ,

ઊતરીને નાદના સમંદરમાં, વાગશું વગર સાઝે રે..

કેટલું આહ્લાદક!

ત્યારબાદ મૌનના આકર્ષણની શોધમાં નકારાકાત્મક પ્રાપ્તિ પછી જે વિજયાત્મક મૌન લાઘ્યું તેની સરસ વાત કરી. "શમે મૌનમાં શબ્દ મારા પછી પણ કોઈ સોરકે, કોઈ દોહરે હું મળીશ જ. શિલાલેખના અક્ષરે હું મળીશ જ ..મને ગોતવામાં ખોવાયેલ છું હું, જૂનાગઢ, તને તો ખબર છે ઝાંખરે, કાંકરે હું મળીશ જ." રચના સંભળાવી. મહેન્દ્રસિંહજીના એક પ્રશ્નના જવાબમાં ઉદાહરણરૂપે 'નગારે ઘાવ પહેલો'માં ઘાવને બદલીને શા માટે 'દાંડી' શબ્દ બદલ્યો તેની કાવ્યાર્થ ભાવની નિયંત્રિત વ્યંજના વિશે સમજણ આપી. સમયનું ભાન ભૂલી સૌ સાંભળતાં જતાં હતાં. છેલ્લે જયદેવની અષ્ટપદી, કોઠાની બાનીથી માંડીને સચ્ચિદાનંદની બાનીના સ્તર સુધીની, વેદાંતી કવિ અખાની

બાની, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત અને જૈનદર્શન સુધીના ભાષાપ્રવાહની આરાધના અને ધ્યાન વગેરેની કવિની અસ્ખલિત ધારા વહેતી રહી અને સૌ શ્રોતાજનો ભીજાતાં રહ્યાં. અંતે, ના કોઈ બારું, ના કોઈ બંદર, ચેત મહંદર .. અને ભોર ભઈ, ભૈરવસૂર ગાયા, ગોરખ આયા .. એક ઘડીમાં રૂક્યો સાંસ ગોરખ આયા .. અટક્યો ચરખો ગોરખ આયા .. બિન માંગે મુક્તાફળ પાયા, ગોરખ આયા .. કહી વિવેકાનંદ અને રામકૃષ્ણની અસરનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને એ સાથે પૂર્ણતાનો અનુભવ કરાવતી ચતુષ્પદી ગાયત્રી છંદયુક્ત 'સ્વાહા' કવિતાથી વિરામ આપ્યો.

આમ ભાષાના, સંવેદનાના અને અનુભૂતિના જુદા જુદા સ્તરોના ત્રીવેણીસંગમ પર સ્નાન કરાવતી જતી આ ઝૂમ બેઠક અવિસ્મરણીય બની રહી. વિપુલભાઈ, પંચમભાઈ, મહેન્દ્રસિંહજી અને કવિયુગલ(ઋષિકવિ રાજેન્દ્ર શુક્લ અને નયનાબહેન જાની)ને તહેલિલથી વંદન.

અસ્તુ..

(ડિસેમ્બર ૭, ૨૦૨૦)

હ્યુસ્ટન, અમેરિકા

Email: Ddhruva1948@yahoo.com

Devika Dhruva.

<http://devikadhruva.wordpress.com>

જયંતભાઈ મેઘાણી : હવે સ્મરણો ભીનાં

• રમજાન હસણિયા

ચૂપચાપ કામ કરતો એક ઓલિઓ જીવ ચૂપચાપ સરકી ગયો ...

ઝવેરચંદ મેઘાણીની પ્રજ્ઞા જેમાં તંતોતંત ઊતરી ... પણ જેમણે મેઘાણીપુત્ર તરીકે વારસામાં મળેલા સન્માનનો ક્યારેય લાલ ન લીધો એવા એક વિનમ્ર સાધુજન જયંતભાઈના પ્રથમ દર્શનનો લાલ ભાવનગરના વિદ્યાતીર્થ 'પ્રસાર' મુકામે મારા ગુરુજન દર્શનાબહેન ઘોળકિયા સાથે મળેલો ... 'પ્રસાર'ના એક આછા પ્રકાશવાળા બંડમાં પ્રજ્ઞાથી ચમકતું એમના વદનનું એ પ્રથમ દર્શન આજે પણ આંખોમાં અકબંધ છે.

સાહિત્ય, સંગીત અને ચિત્ર સાથે જાણે તેમને નાળ સંબંધ ! સુંદરમ્ની કવિતા 'રાજના દરબારમાં રસિકડી મેં બીન છેડી અને'માં નાયક નાયિકા તેમની પ્રસ્તુતિથી પ્રભાવિત થયેલા ને કશુંક માંગી લેવા કહેતા રાજને સાંભળી જે રીતે કોઈ પણ અપેક્ષા વિના પોતાની મસ્તીમાં ગાયા વગાડ્યા કરે છે ... એમ જયંતભાઈએ આજીવન ગાયા વગાડ્યા કર્યું. કલાઉપાસનનો હેતુ માત્ર નિજાનંદ છે એ એમણે જીવી બતાવ્યું.

સદા ય હળવા સ્મિતથી છલકાતો એમનો રૂપકડો ચહેરો, ઓછા પણ મીઠા શબ્દોમાં વહેતું એમનું વાત્સલ્ય ને એવો જ

કોમળ વ્યવહારે તેમને ગૃહસ્થ સાધુના રૂપમાં મારા હૃદયમાં સદાય માટે અંકિત કરી દીધાં છે, જ્યાંથી તેઓ ક્યારેય જઈ નહિ શકે.

આચાર્ય વિજયશીલચંદ્રસૂરિની વિશેષ ઉપસ્થિતિમાં અમદાવાદ મુકામે 'જ્ઞાનની બારી'ના ઉદ્ઘાટન સમારોહમાં મુખ્ય વક્તા તરીકે પધારેલા જયંતભાઈનો મારે પરિચય આપવાનો હતો. મને મૃદુ સ્વરે એમણે કહેલું કે, 'હું ઝવેરચંદ મેઘાણીનો પુત્ર છું એવું તમે જાહેરમાં કહેશો નહિ આ રીતે પરિચય આપતાં લોકોનો આદર ખૂબ વધી જાય જેને લાયક હું હજુ બન્યો નથી. માટે માત્ર જયંત મેઘાણી એટલા ઉલ્લેખથી જ તમારી વાત સંકેલો એવું ઈચ્છીશ.' આ એક જ અનુભવે મને એમની સામે

ન ત મ સ્ત ક કરી દીધેલો.

એકાદ બે વર્ષ પૂર્વે સોનટેકરી નિલપર આવેલાં ત્યારે એક નાનકડી રૂપકડી છવિ ભેટ આપી ગયેલા જયંતભાઈ

પોતાની પણ એવી જ સુંદર છવિ ભાવવિશ્વને ભેટ આપતાં ગયેલા.

આમ ઓછું બોલનારા જયંતભાઈ કોઈ નાનકડા વાચક, વિદ્યાર્થી કે અભ્યાસીને જુએ કે મળે તો સસ્મિત રાજીખો વ્યક્ત કર્યા વિના ન રહે. મારા એક નાનકડાં વિદ્યાર્થીની સોનભાઈના એક એક કાર્યને નીરખીને જોનારા ને પીઠ થાબડી દેખાડા વિના પ્રોત્સાહિત કરનારા જયંતભાઈનું આ વાત્સલ્ય મેં પણ અનુભવ્યું છે ને એને મારું પરમ સદ્ગા્ય ગણું છું.

ઓનલાઈન પ્રશિષ્ટ કૃતિ પરિચય શ્રેણીમાં શક્તિભાઈ જેવા યુવા અભ્યાસી મિત્રોને ચૂપચાપ સાંભળી મૌન આનંદ વ્યક્ત કરનારા આવા વડીલની ખોટ કોણ પુરશે ?

જયંતભાઈએ આજ લગી એક પણ કામ દેખાઈ જાય એ રીતે ગાઈ વગાડીને નથી કર્યું એટલે જીવનનું છેલ્લું કામ પણ આ રીતે ચૂપચાપ કરીને જ સરકી જાય ને !

પોતાના વર્કિંગ ટેબલ પર કામ કરતાં કરતાં સહેજ વિસામો ખાવા હાથનો તકિયો કરી ચિરનિદ્રામાં પોઠી ગયેલા જયંતભાઈ ભાવનગરના એક ભાવસભર વ્યક્તિત્વ તરીકે સદૈવ હૃદયસ્થ રહેશે.

જયંતભાઈનું મૌન જીવન શાશ્વત્ મૌનમાં મૌનપૂર્વક સરકી ગયું ને મારા જેવા બોલકાને મૌનનું મૂલ્ય સમજાવતું ગયું.

વંદન એ વિરલ વિભૂતિને ...

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી (યુ.કે.)

“જન્મશતાબ્દીએ સ્મરણ”

“છું તારકો ને તૃણથી ખીચોખીચા”

નટવરલાલ કુબેરદાસ પંડ્યા, ‘ઉશનસ્’

(28-9-1920, 6-11-2011)

“થોડો વગડાનો ધાસ મારા ધાસમાં”

જયંત હિંમતલાલ પાઠક

(20-10-1920, 1-9-2003)

વક્તા: મણિલાલ હ. પટેલ

શનિવાર, 19 ડિસેમ્બર 2020 ના રોજ 14:00 (યુ.કે.), 19:30 (ભારત)

ઝૂમ લિન્ક: <https://zoom.us/j/93176289870>